

Tổng quan các phương pháp giáo dục kỹ năng xã hội cho trẻ mầm non có rối loạn phổ tự kỷ

Phan Tú Anh*

*ThS. Trường Đại học Thủ Dầu Một, Bình Dương

Received: 12/11/2024; Accepted: 20/11/2024; Published: 28/11/2024

Abstract: Autism spectrum disorder (ASD) is a group of neurodevelopmental disorders that affect children's ability to communicate and interact socially. Social skills education for preschool children with autism spectrum disorder (ASD) plays an important role in helping children integrate into society and develop comprehensively. This article presents an overview of the main methods in social skills education for preschool children with ASD, including applied behavior analysis (ABA), picture communication support (PECS), TEACCH method, group-game method and technology-based method.

Keywords: Social skills, social skills education methods, preschool autistic children

1. Đặt vấn đề

Kỹ năng xã hội (KNXH) là một phần quan trọng trong quá trình phát triển của trẻ mầm non, giúp trẻ có khả năng giao tiếp, tương tác và xây dựng mối quan hệ xã hội lành mạnh với những người xung quanh. Tuy nhiên, trẻ mầm non có rối loạn phổ tự kỷ (RLPTK) thường gặp khó khăn trong việc phát triển những KN này. Khi đứa trẻ có những rối nhiễu về tương tác xã hội, trẻ sẽ gặp rất nhiều khó khăn, thiệt thòi trong cuộc sống, dẫn đến sự cô lập và hạn chế trong việc tham gia vào các hoạt động xã hội. Nếu không sớm có những biện pháp can thiệp, hỗ trợ thì trẻ sẽ không có khả năng hoà nhập với cuộc sống, cộng đồng. Với tần suất trẻ mầm non có RLPTK ngày càng tăng trên thế giới cũng như ở Việt Nam, việc tìm kiếm các phương pháp hiệu quả để giáo dục KNXH cho trẻ trở nên quan trọng và cấp thiết hơn bao giờ hết.

Trong khuôn khổ bài viết này, tác giả trình bày tổng quan các phương pháp giáo dục KNXH cần thiết cho trẻ mầm non có RLPTK.

2. Nội dung nghiên cứu

2.1. Một số khái niệm chung

Tự kỷ là một rối loạn phát triển thần kinh suốt đời, đặc trưng bởi sự khởi phát sớm của các khiếm khuyết trong tương tác xã hội và giao tiếp và các hành vi bất thường, lặp khuôn. Tự kỷ thường được phân loại với hai rối loạn phát triển có liên quan, mặc dù ít nghiêm trọng hơn: rối loạn Asperger và rối loạn phát triển lan tỏa. Ba rối loạn này tạo nên các RLPTK (ASD). (Wolfberg, P., DeWitt, M., Young, G.S., & Nguyen, T, 2015)

Rối loạn phổ tự kỷ là một rối loạn phát triển thần kinh, đặc trưng bởi những khiếm khuyết về giao tiếp và tương tác xã hội, đồng thời kèm theo các mẫu hình

hành vi, sở thích lặp khuôn, giới hạn.

Trẻ mầm non có RLPTK được hiểu là trẻ trong độ tuổi mầm non được chẩn đoán xác định mắc RLPTK.

Phương pháp giáo dục can thiệp là những phương pháp, chương trình, hệ thống kỹ thuật can thiệp nhằm giúp trẻ giảm các triệu chứng cốt lõi của rối loạn phổ tự kỷ và hỗ trợ cải thiện, phát triển các KNXH, chức năng của trẻ. (Bộ Y tế, 2020).

2.2. Dấu hiệu nhận biết trẻ mầm non có RLPTK gặp khó khăn về KNXH

Hầu hết những đứa trẻ bình thường học các KNXH thông qua nhìn, quan sát các bạn đồng trang lứa, người xung quanh; trải nghiệm thực tế bằng cách bắt chước và rèn luyện KN của mình. Trẻ mầm non có RLPTK có thể gặp khó khăn trong việc này bởi vì chúng dường như bỏ lỡ rất nhiều cơ hội thực tập những KNXH cần thiết.

Các dấu hiệu nhận biết trẻ mầm non có RLPTK gặp khó khăn về KNXH:

- Khiếm khuyết giao tiếp: chậm hoặc không giao tiếp được bằng ngôn ngữ và phi ngôn ngữ, không giao tiếp mắt - mắt, không biết chỉ tay, khó khăn trong việc theo dõi một sự vật.

- Khiếm khuyết về quan hệ xã hội: về mặt không biểu cảm; không tham gia các trò chơi bắt chước, không hoặc kém tương tượng. Thiếu biểu hiện các sở thích riêng; không thiết lập được quan hệ với các bạn cùng trang lứa. Thiếu khả năng khởi đầu các hoạt động; không có khả năng chia sẻ sở thích. (IllenS. Schwartz, Juliee Ashmun, 2017)

Những khó khăn này của trẻ không có nghĩa là trẻ không có khả năng học được các KNXH, mà điều quan trọng là trẻ cần học KNXH bằng phương pháp giáo dục hỗ trợ đặc biệt. Các KNXH cần được chia

nhỏ, giải thích, thực hành để trẻ có thể hấp thụ được chúng ở mức độ có ý nghĩa.

2.3. Tổng quan các phương pháp giáo dục KNXH cho trẻ mầm non có RLPTK

Về phương pháp giáo dục KNXH cho trẻ mầm non có RLPTK qua nghiên cứu tổng hợp, phân tích tài liệu cho thấy ở Việt Nam và nhiều nước trên thế giới có nhiều phương pháp giáo dục hiệu quả với những bằng chứng được kiểm chứng trong nghiên cứu khoa học. Mỗi một phương pháp có những ưu thế, ích lợi riêng biệt nên giáo viên, gia đình và người làm công tác chăm sóc, giáo dục trẻ tùy vào mục tiêu, độ tuổi và tình trạng rối nhiễu của trẻ có thể cân nhắc lựa chọn sử dụng một hay nhiều các phương pháp để có thể mang lại hiệu quả tốt nhất cho trẻ.

2.3.1. Mục đích của việc giáo dục KNXH cho trẻ mầm non có RLPTK:

- Giảm thiểu các khó khăn về giao tiếp và tương tác xã hội, các hành vi giới hạn, lặp lại và các vấn đề đi kèm của trẻ mầm non có RLPTK

- Nâng cao khả năng giao tiếp, tương tác xã hội cho trẻ, bằng cách tạo điều kiện thuận lợi cho việc học tập và đạt được các KNXH; giúp trẻ có thể thích ứng, hòa nhập được với xã hội ở mức độ nhất định của trẻ.

- Loại trừ, giảm thiểu hoặc ngăn ngừa các hành vi không mong muốn làm cản trở sự phát triển các KNXH của trẻ.

2.3.2. Các phương pháp giáo dục KNXH cho trẻ mầm non có RLPTK

- Phương pháp trò chơi đóng vai; hoạt động nhóm

Chơi là một hoạt động chủ yếu trong phát triển nhân cách của trẻ mầm non, nếu trẻ thiếu hoạt động chơi hoặc hoạt động chơi không diễn ra đúng theo quy luật phát triển của trẻ, có thể gây ra sự phát triển bất thường trong đời sống tâm lý. Chơi giúp phát triển nhận thức, hoàn thiện các cơ quan cảm giác, hình thành các quan hệ xã hội... Trẻ mầm non có RLPTK cũng như những đứa trẻ bình thường khác đều rất cần các hoạt động chơi.

Trò chơi đóng vai là sự hóa thân trong các tình huống chơi, vai chơi; trẻ sẽ tưởng tượng mình là nhân vật nào đó mà mình đam mê, biểu lộ những cảm xúc buồn bực, nóng giận, vui vẻ, hạnh phúc... mà vai diễn quy định. Ví dụ: trẻ tập làm người dẫn chương trình, nhạc công, cảnh sát, cô giáo, bác sĩ.

Trò chơi đóng vai giúp thể hiện mức độ cao trong phát triển nhận thức, trẻ có thể tham gia vào đời sống xã hội, cộng đồng.

Hoạt động nhóm: hoạt động nhóm giúp trẻ có RLPTK hòa nhập với trẻ em cùng trang lứa với mục

đích kích thích trẻ tương tác qua lại với các thành viên khác. Thông qua hoạt động nhóm, trẻ hiểu những cách ứng xử và quy định của nhóm. Hoạt động của các thành viên chính là những nhân tố giúp trẻ nhận thức và bắt chước, các thông điệp lời nói và không lời được truyền trong nhóm tác động, lôi kéo các thành viên tham gia hoạt động. Tình trạng tự kỷ của trẻ được cải thiện dần khi trẻ chơi tương tác với các thành viên khác trong nhóm. (Wolfberg, P., DeWitt, M., Young, G.S., & Nguyen, T, 2015)

- Phương pháp Ứng dụng phân tích hành vi-ABA (Applied Behavior Analysis).

Đây là phương pháp được quan tâm nhiều trong việc giáo dục KNXH cho trẻ có RLPTK; phương pháp này được áp dụng nhiều nhất, có nhiều nghiên cứu nhất và có những bằng chứng khoa học mạnh mẽ nhất.

ABA được thực hiện theo nguyên lý “những hành vi được củng cố (thưởng) sẽ tái diễn thường xuyên hơn là những hành vi bị bỏ qua hoặc bị phạt”. ABA giúp cải thiện nhiều mặt của trẻ tự kỷ: nhận thức, quan hệ xã hội, ngôn ngữ, tự phục vụ... đồng thời phương pháp này cũng nhấn mạnh việc loại bỏ những hành vi tiêu cực và thay thế bằng những hành vi tích cực, giúp trẻ có ứng xử phù hợp với cuộc sống. (Peter Vietze, Leah Esther Lax, 2018)

- Phương pháp giao tiếp bằng trao đổi tranh PECS (Pictures Exchange Communication System):

PECS là một hệ thống giao tiếp sử dụng các hình ảnh để giúp trẻ tự kỷ giao tiếp theo mong muốn, nhu cầu và cảm xúc của mình. PECS đặc biệt hữu ích cho những trẻ gặp khó khăn trong giao tiếp bằng lời nói, giúp trẻ hiểu và tham gia vào các hoạt động xã hội thông qua việc sử dụng hình ảnh. Nghiên cứu cho thấy PECS không chỉ giúp cải thiện khả năng giao tiếp mà còn giúp trẻ phát triển các KNXH cơ bản.

PECS giúp trẻ học khởi xướng giao tiếp bằng cách trao tranh về vật trẻ mà cần để đòi lấy vật đó. PECS được dạy theo 6 bước từ đơn giản đến phức tạp tùy theo khả năng nhận thức và mức độ giao tiếp của trẻ tự kỷ. Nguyên lý của PECS dựa vào ABA và khả năng học bằng thị giác của trẻ tự kỷ. Các bước của PECS dựa trên liệu pháp hành vi như củng cố, sửa sai và khái quát hóa. PECS có thể dùng trong mọi môi trường khác nhau, giúp thúc đẩy sự chủ động khởi xướng giao tiếp và phát triển lời nói và KNXH. (Quách Thúy Minh, Nguyễn Thị Hồng Thúy và cs, 2011)

- Phương pháp Điều trị và giáo dục trẻ tự kỷ và trẻ gặp khó khăn về giao tiếp TEACCH (Treatment and Education of Autistic and Related Communication Handicapped Children)

TEACCH là phương pháp giáo dục can thiệp đặc

biệt, còn được gọi là “giảng dạy có cấu trúc dành cho trẻ em tự kỷ và những người có rối loạn trong việc diễn tả tư tưởng tình cảm và tạo quan hệ tiếp xúc qua lại với người khác, được xây dựng bởi tiến sĩ Eric Schopler và cộng sự thuộc trường ĐH California (Mỹ) vào đầu những năm 60 thế kỷ 20. TEACCH là một phương pháp thiết kế để dạy trong tình huống một người lớn/một trẻ. TEACCH tuân theo nguyên tắc: môi trường luôn thích ứng với trẻ chứ không phải trẻ thích ứng với môi trường. TEACCH bao gồm: đánh giá, kế hoạch giáo dục cá nhân, đào tạo KNXH, KN nghề nghiệp, hướng dẫn phụ huynh, tư vấn cho nhà trường. TEACCH đặt nặng tính cấu trúc như: sắp đặt các hoạt động theo trình tự và quy luật, sử dụng thời gian biểu trực quan, sắp đặt môi trường giảm thiểu xao nhãng, sắp xếp các thiết bị học tập làm tăng tính thích ứng và độc lập của trẻ. (Đỗ Thị Thảo, 2014).

- Phương pháp sử dụng công nghệ:

Chúng ta đang sống trong bối cảnh cuộc cách mạng công nghệ 4.0; với sự phát triển như vũ bão của khoa học công nghệ số, việc sử dụng công nghệ để dạy KNXH cho trẻ mầm non có RLPTK đang ngày càng trở thành một xu hướng tất yếu, giúp giáo viên/người chăm sóc trẻ có thêm phương tiện để hỗ trợ giáo dục KNXH cho trẻ nhờ vào khả năng tiếp cận và hiệu quả mà các công nghệ hiện đại mang lại. (Kang, Y. S., & Chang, Y. J. 2019).

Các ứng dụng tương tác trên máy tính bảng và điện thoại thông minh được thiết kế đặc biệt để giúp trẻ tự kỷ phát triển KNXH. Những ứng dụng này thường sử dụng các hình ảnh, video, và trò chơi tương tác để dạy trẻ cách nhận diện cảm xúc, hiểu ngôn ngữ cơ thể, và thực hành các tình huống xã hội. Một số ứng dụng nổi bật bao gồm: “Proloquo2Go” đây là ứng dụng hỗ trợ giao tiếp bằng hình ảnh, giúp trẻ không nói được có thể giao tiếp với người khác thông qua việc chọn các hình ảnh tượng trưng. Ứng dụng “Touch and Learn – Emotions” ứng dụng này giúp trẻ học cách nhận diện và phân biệt các cảm xúc khác nhau thông qua các hoạt động tương tác.

Robot giáo dục: “Robot xã hội” được lập trình để tương tác với trẻ em thông qua các bài học về KNXH. Các robot đã được sử dụng trong các nghiên cứu và chương trình giáo dục để giúp trẻ tự kỷ thực hành các KN như chào hỏi, giao tiếp mắt, và thấu hiểu cảm xúc của người khác. Robot có khả năng tạo ra một môi trường học tập thoải mái và ít căng thẳng cho trẻ tự kỷ, nhờ vào sự nhất quán và khả năng dự đoán được của chúng.

Phần mềm hỗ trợ học tập: được phát triển để cung cấp các bài học về KNXH theo cách thức có cấu

trúc, dựa trên phân tích hành vi ứng dụng (ABA). “TeachTown” là phần mềm kết hợp giữa video, hình ảnh và âm thanh để dạy trẻ cách tham gia vào các tình huống xã hội thực tế dưới hình thức phim hoạt hình. TeachTown tập trung dạy 5 lĩnh vực phát triển cho trẻ từ 2-7 tuổi có RLPTK. Mỗi lĩnh vực gồm 10 bài học và tổng số là 500 bài học về KN thích nghi, KN nhận thức, nghệ thuật, phát triển ngôn ngữ, toán học, tình cảm và KN xã hội.

3. Kết luận

KNXH là KN quan trọng với trẻ mầm non nói chung và trẻ có RLPTK nói riêng. Việc tìm hiểu, nghiên cứu các phương pháp giáo dục KNXH cho trẻ mầm non có RLPTK là điều rất cần thiết và ý nghĩa; khi có những phương pháp giáo dục KNXH đúng đắn và phù hợp với tình trạng của trẻ sẽ giúp trẻ cải thiện được những khiếm khuyết của bản thân và sớm hòa nhập được với cuộc sống và cộng đồng. Bài viết đã tổng quan những phương pháp khá tiêu biểu, đã và đang được áp dụng để giáo dục KNXH cho trẻ mầm non có RLPTK. Mỗi một phương pháp có những lợi ích, giá trị riêng; tùy vào mục tiêu, đối tượng, điều kiện, môi trường giáo dục mà giáo viên, người chăm sóc trẻ cần xem xét lựa chọn phương pháp phù hợp để có thể mang lại hiệu quả tốt nhất cho trẻ cũng như đạt được mục tiêu giáo dục đã đề ra.

Tài liệu tham khảo

1. Quách Thúy Minh, Nguyễn Thị Hồng Thúy và cs (2011), *Đánh giá kết quả áp dụng hệ thống giao tiếp bằng tranh (PECS) để dạy trẻ tự kỷ tại khoa Tâm bệnh, bệnh viện Nhi Trung ương*. Kỷ yếu hội nghị Nhi khoa, 11/2012.
2. Đỗ Thị Thảo (2014), *Áp dụng phương pháp Teacch trong can thiệp sớm cho trẻ rối loạn phổ tự kỷ*. Tạp chí khoa học, Trường ĐH Sư phạm Hà Nội, Số 59 (2), 132-142.
3. Nguyễn Hoàng Yến (2015), *Nghiên cứu biện pháp can thiệp sớm và giáo dục hòa nhập cho trẻ tự kỉ ở Việt Nam trong giai đoạn 2011-2020*, Đề tài khoa học cấp Nhà nước, mã số: ĐTDL.2011-T/11.
4. El-Sattar, H.K.H.A (2008), *A Novel Interactive Computer-Based Game Framework: From Design to Implementation*, International Conference
5. Wolfberg, P., DeWitt, M., Young, G.S., & Nguyen, T. (2015), *Integrated Play Groups: Promoting symbolic play and social engagement with typical peers in children with ASD across settings*. Journal of Autism and Developmental Disorders 45
6. IllenS. Schwartz, Juliee Ashmun (2017), *The DATA Model for Teacher Preschoolers with Autism*. Paul.H. Brookers Publishing Co